

De Hoeve Handel

Peter Lathouwers

Omstreeks 1965 verloor Handel een in alle opzichten markant bouwwerk: de restanten van de aloude Hoeve Handel. De boerderij moest wijken voor nieuwbouw van de huidige panden Onze Lieve Vrouwestraat 38 t/m 42a. Bijgebouwen waren ingevallen, poorten gesloopt en de boerderij verkeerde in een deplorabele toestand. Toch behield de boerderij tot op het laatst de uitstraling van een pand met een bijzondere historische achtergrond.

Beknopt historisch overzicht

Met de toetreding in het begin van de dertiende eeuw van de edelman Rutger van Gemert tot de Duitse Ridderorde, krijgt die Orde voor het eerst vaste voet binnen de Vrije Heerlijkheid Gemert. Door die toetreding valt namelijk ridder Rutger's erfdeel in de 'heerlijke' rechten en bezittingen van het oud-adellijk geslacht der Van Gemerts aan de Orde. Uit de geschiedenis van Gemert¹ is bekend dat niet het huidige kasteel in

het centrum van Gemert de eerste vestiging van de Duitse Orde in de gemeente kan zijn geweest omdat dat grondgebied pas in de tweede helft van de veertiende eeuw werd verworven waarna op die locatie toen pas het kasteel werd gebouwd.

Het idee dat de Duitse Orde eerder gevestigd was in 'Handel' wordt ingegeven door het feit dat 'het Goed Handel' oudtijds altijd als eerste wordt genoemd in de reeks bezittingen van de Gemertse Commanderij van de Duitse Orde. Het Goed Handel was verder allodiaal bezit van de Orde, dat wil zeggen dat ze dat in volledige eigendom bezat.² En dat bleef zo tot aan de Franse Tijd toen de Orde uit Gemert werd verdreven. Alles wijst er op dat het oorspronkelijke 'Goed Handel' in de middeleeuwen zowel kapel als hoeve zal hebben omvat. Vóór 1421 moet er al een duidelijke scheiding zijn gekomen tussen beider grondgebied. Maar op een achttiende eeuwse plattegrond van de percelen van de Hoeve Handel zien we het grondgebied van de kapel nog altijd liggen als een uitsparing

Het woongedeelte van de hoeve Handel, in een L-vorm uitgebouwd. De kap was oorspronkelijk geheel met riet of stro gedekt, later zijn de slechte stukken gedekt met pannen. De bovenraampjes in de 'korte gevel' lijken achttiende eeuws te zijn, de benedenramen zijn deze eeuw vernieuwd. De eerste van de twee deuren in de zijgevel is door de familie De Wild aangebracht om toegang te verschaffen tot een af te scheiden woongedeelte. De tweede zijdeur is oorspronkelijk. Rechts van de eerste zijdeur is een kelderraam. Hierachter was een ruime kelder met een tooggewelf, waarboven uiteraard de opkamer. De boerderij was voorzien van twee grote kelders met evenzoveel opkamers. Aan het eind van de korte gevel stond eertijds de noordpoort. In het gedeelte vanaf de hoek tot en met de voordeur was omstreeks 1930 een logement/café gevestigd (Foto Stichting Historisch Boerderij Onderzoek Arnhem, 1962)

in het grondgebied van de hoeve. Ook de Maria-kapel zelf pleit voor het idee dat het 'Goed Handel' de eerste residentie van de Duitse Orde te Gemert moet zijn geweest. Maria was de patroon van de Duitse Orde en de kapel was hun privébezit. Zelfs de bisschop had daar geen visitatierecht. Alles wijst er op dat de oorsprong van de Hoeve Handel terug moet gaan tot het begin van de

dertiende eeuw, de periode waarin de Duitse Orde zich in Gemert vestigde. De situering van de indrukwekkende poorten van de Hoeve Handel ten opzichte van de kapel verleiden zelfs tot de gedachte dat deze poorten in de middeleeuwen vanuit Gemert de (enige?) toegang vormden tot het oorspronkelijke Goed Handel.³

Tot in de Franse Tijd bleef de Duitse Orde eigenaar van de imposante Handelse hoeve met de daartoe beho-

De noordelijke poort. Vanuit deze poort had men, indien men de belendende bebouwingen wegdent, rechtstreeks verbinding met de Handelse kapel.

De boogvormen van de poort worden gedragen door forse kolommen, ca. 80 cm. in het vierkant. Het midden van de boog is afgewerkt met een sluitsteen. De top van de poort wordt gevormd door een houten constructie met leibedekking(?).

Voorbij de poort stond eertijds de schuur, parallel gebouwd aan de lange gevel van de boerderij.

In de poort poseert Jan Nuijen die een deel van de L-vormige uitbouw van het woondeel bewoonde. Hoewel Jan niet groot van stuk was is hier uit af leiden dat de poortdoorgang circa 4 meter hoog was. (Coll. Peter Lathouwers)

rende circa 28 hectaren grond. In 1800 werd het beheer van alle voormalige Duitse Orde-goederen overgenomen door de zogenaamde Commissie van Breda, terwijl die bezittingen na de Franse Tijd in handen komen van de

(staats)Domeinen. In 1833 verkoopt de Domeinen de hoeve Handel aan Adriaan van Riemsdijk uit Maastricht, die zich sedert 1813 ook al kasteelheer van Gemert mocht noemen. Vanaf 1830 vermeerderde deze Van Riemsdijk zijn bezit ook met andere voormalige Ordehoeven in Gemert. Tot in 1926 blijft de hoeve Handel in het bezit van de Gemertse 'kasteelfamilie' met als laatste kasteelheer Everardus Hugo Scheidius. Scheidius verkoopt dan de hoeve aan Johannes Godefriduszoon van Zeeland uit Gemert die nog hetzelfde jaar de hoeve weer door verkoopt aan Wilhelmus van der Linden uit Veghel. Deze laatste verkoopt in 1930 de hoeve aan Piet de Wild, die mogelijk eerder al pachter was van de boerderij. De familie De Wild, die in het pand gedurende ettelijke jaren ook een café en logement exploiteerde, bleef tot circa 1962 eigenaar van de boerderij.

Bouwhistorische karakteristiek

Over de bouwhistorie zijn weinig gegevens bekend. De middeleeuwse hoeve van 1421 (of daarvoor) zal er ongetwijfeld heel anders hebben uitgezien als de boerderij anno 1900. Maar sinds het vertrek van de Duitse Orde rond 1800 zal er toch maar weinig meer aan de

hoeve veranderd zijn. Het is niet bekend en ook niet aannemelijk dat door beheerders als de Commissie van Breda of de Domeinen ingrijpende verbouwingen of uitbreidingen zijn gepleegd. De hoeve werd verpacht en het onderhoud was aan de pachter. Hetzelfde mag worden verondersteld ten aanzien van de "kasteelheren" Van Riemsdijk, Lüps en Scheidius. Ook zij verpachten de hoeve. Van de latere eigenaren is het bekend dat die behalve kleine aanpassingen binnenshuis om het leefcomfort wat te

verbeteren geen ingrijpende veranderingen pleegden.

Derhalve kan gesteld worden dat de laatste verschijningsvorm van de hoeve in elk geval dateerde van vóór het einde van de achttiende eeuw. En dat die verschijningsvorm een monumentale uitstraling bezat bewijzen de hier bijeen gesprokkelde foto's en andere afbeeldingen.

De hoeve was een boerderij met status. De gebouwen vormden een gesloten

De achtergevels van de boerderij. In de gevel van de L-vormige uitbouw is een kelderraam. De kelder hierachter was in twee delen verdeeld en strekte zich uit langs deze gehele gevel. Onder de daklijn zijn nog juist de opkamerraampjes te zien. De deur in de hoek gaf toegang tot de 'geut', de andere deur tot de voorstal. Het raam ertussen heeft nog een achttiende eeuwse indeling terwijl de andere twee stalramen van veel jongere datum zijn. Het schuurtje aan de eindgevel is ook oorspronkelijk. (Foto Stichting Historisch Boerderij Onderzoek Arnhem, 1962)

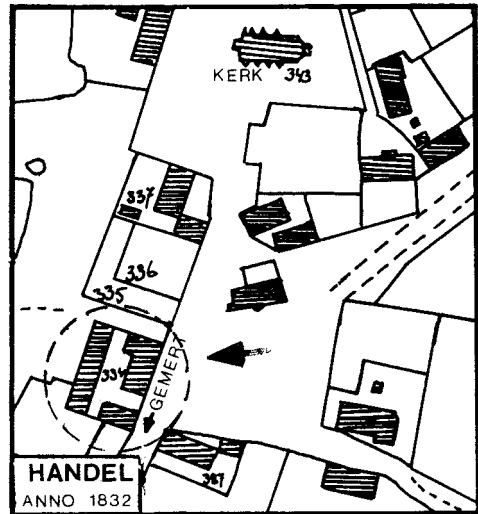

complex met twee, vroeger vermoedelijk drie poortdoorgangen. Van twee poorten zijn verschillende illustraties bewaard gebleven. Het zijn afbeeldingen van indrukwekkende poortconstructies met doorgangen van circa vier meter hoog.

Één poort is gericht op het noorden en één is gericht op het oosten. Van de veronderstelde zuidelijke poort is geen afbeelding bekend en er is ook niemand gevonden die zich daar nog iets van kan herinneren. Maar het minuutplan van het kadaster uit 1832 lijkt toch te wijzen op het vroegere bestaan van ook een zuidelijke poort(doorgang).

De hoeve heeft naast een bedrijfsge-deelte een buitenproportioneel woon-gedeelte. De invloed van Handel als bedevaartsoord is hier wellicht debet aan. Tot diep in de dertiger jaren van de twintigste eeuw bood de Hoeve Handel in elk geval aan pelgrims de gelegenheid tot overnachting en logies.

De boerderij is verder moeilijk onder te brengen in een bepaalde categorie. Het heeft enkele eigenschappen van een vroege langgevelboerderij met een L-vormige uitbouw van het woondeel. In de lange gevel komen echter geen stal- of schuurdeuren voor, het kenmerk van de langgevelboerderij. Bij de hoeve Handel bevindt zich de stal-schuurdeur

Kadasterkaart 1832. Hierop is de plattegrond van de hoeve afgebeeld (Gemert sectie B perceelnr. 334). De gearceerde delen vormen de bebouwing van het complex te weten de boerderij met de twee schuren. De noordelijke- en oostelijke opening (aan de straatzijde) hadden een poort. Van de zuidelijke 'opening' is geen poortconstructie bekend maar die zal er in vroeger tijden wellicht toch zijn geweest. Op de schets is duidelijk te zien dat de zuidelijke en noordelijke 'opening' tegenover elkaar liggen op een lijn die is gericht op het voorplein en de toren van de kapel. De bebouwing tussen kapel en hoeve (op de percelen 335, 336 en 337) is van beslist veel jongere datum dan kapel en hoeve, waardoor de ruimte tussen kapel en hoeve in de oorspronkelijke toestand als onbebouwd mag worden verondersteld. Uitgaande van de hier geschetste situatie lijkt het niet onaannemelijk te veronderstellen dat de oorspronkelijke middeleeuwse weg naar het Duits Ordens Goed Handel uitkwam aan de zuidelijke poort van de hoeve, vervolgens voerde over de misse van de hoeve naar de noordpoort en daar uitliep op 'de plaats' voor de kapel. In die toestand vormden de poorten van de hoeve de toegang tot de nederzetting Handel. Een gelijkaardige situatie als onder meer bekend van het Duitsordens Goed Gruitrode.

in de korte gevel en dat staat geboekstaafd als kenmerk van een hallehuis...⁴

Doorkijk poort straatzijde (vóór 1927). Deze foto toont nog eens de hoogte van de boog. Door de poort zien we de andere schuur, die parallel gebouwd was aan de boerderij. Ook deze schuur werd na een gedeeltelijke instorting gesloopt. De personen zijn leden van de familie Toonen of de familie v.d. Kerkhof die als pachters de hoeve bewoonden. (Coll. Peter Lathouwers)

Aan deze eindgevel is duidelijk de aftakeling te zien van deze eertijds zo imposante boerderij. In de lange gevel is geen stal- of schuurdeur, deze bevindt zich in de korte gevel, met erboven het hooiluik. De hoek van de boerderij toont de sloopsporen van een poort aan deze zijde van de boerderij. Zowel in deze korte gevel als in de noordelijke- is het vlechtwerk aan de daklijsten te zien. (Foto Stichting Historisch Boerderij Onderzoek Arnhem, 1962)

De lange gevel aan de straatzijde (circa 1950). De poort is hier nog redelijk in tact, zij het dat de kap deels verdwenen is. De poort vormt hier het sluitstuk tussen de boerderij en een schuur aan de straatzijde. (Coll. Gemeente-archief Gemert-Bakel)

Links de schuur met de korte gevel en wolfseind naar de straat gericht. Tussen de schuur en de boerderij de poort. Na een gedeeltelijke instorting werd de schuur gesloopt, tekening ca. 1920. (Coll. Broeders Penitenten, Handel)

Een impressie van de amateurschilder Gerrit Otten, buurman van de hoeve, gezien van de achterzijde (dat is de zuidzijde) van de hoeve. Het schilderij geeft hier mogelijk de functie van de poort weer te weten de weg van (of door) de hoeve naar de kerk. Dit refereert uiteraard aan de periode dat de aanpalende bebouwingen er nog niet waren. (Coll. Fam. Otten, Helmond)

Noten:

1. A.Thelen (red), Commanderie Gemert, Beeldend Verleden, 1990 (Zie m.n. bijdrage daarin van P. Lathouwers 'Handel, een Mariaoord').
2. P.v.d.Elsen, Goederen van de Duitse Orde - Allodiale goederen, Gemerts Heem 1980, blz.55-60.
3. Ter verantwoording van deze gedachte zie het onderschrift bij de plattegrond naar het kadastrale minuutplan uit 1832.
4. Met dank aan Jan Timmers en Ad Otten van de Heemkundekring en aan Peter de Wild (Ravenstein) en mevr. G.v.d.Ven-De Wild (Asten).